

PETRÍKOVÁ, Martina: SMŘ A EXISTENCIÁLNE ZNEISTENIE V SLOVENSKEJ PREDUMELECKEJ LITERATÚRE PRE DETI A MLÁDEŽ. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2022. 118 s. Martina Kubealaková

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2023.70.5.11>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1620-6412>

Pri skúmaní literatúry pre deti a mládež je jedným z kľúčových medzníkov jej rozdelenie na intencionálnu a neintencionálnu, ktoré sa v prostredí slovenskej kultúry udialo až v dvadsiatych rokoch 20. storočia. Kým hranice bádania na poli intencionálnej literatúry pre deti a mládež sa zreteľne vymedzili vedome orientovanou tvorbou na detského percipienta a kontúry intencionality sa opäť narušili v závere 20. storočia, oblasť neintencionálnej literatúry ostala široká a spočiatku aj výskumne menej zaujímavá. Literárni vedci a historici sa ocitli v málo preskúmanej, mnohopočetnej a z veľkej časti nedostupnej (až neznámej), do istej miery aj stigmatizovanej oblasti, do ktorej je možné okrem iného zaradiť knižky ľudového čítania a predovšetkým ľudovú rozprávku. Z mnohých určujúcich skutočností si Martina Petříková, autorka monografie *Smř a existenciálne zneistenie v slovenskej predumeleckej literatúre pre deti a mládež* vyberá práve estetické hľadisko, ktoré sa zrkadlí v diskutabilnom pojme predumelecká. Termín odkazuje na fakt, že v istom období slovenské „myslenie o literatúre pre deti nepreferovalo umeleckú funkciu, ba dokonca možno o nej ako zakladajúcej funkcii uvažovať až vo

väzbe na modernú literatúru“ (strana 5), ale didaktickú. Kým v literatúre pre deti a mládež sa didaktická funkcia stala kľúčovou, rovnako ako v počiatoch slovenskej literatúry pre širší ľud (ľudovýchovné spisy), veľmi skoro sa hľadanie estetického ideálu v literatúre „pre dospelých“ pustilo cestou potvrdiť sa umelecky (odkazujú na to napríklad takzvané bernolákovské polemiky, odmietavý postoj ku knižkám ľudového čítania, ambície viacerých predstaviteľov slovenského literárneho romantizmu a nastupujúcej generácie slovenského literárneho realizmu či spory o *Sirotu Podhradských* a *Proti prúdu*). V literatúre pre deti a mládež výrazne dominovala výchovná funkcia až do generácie detského aspektu v šesťdesiatych rokoch 20. storočia.

M. Petříková sa rozhodla skúmať predumeleckú literatúru pre deti cez žáner ľudovej rozprávky. Hoci sa rozprávka bežne spája s detským percipientom, autorka upozorňuje a správne pripomína, že „začlenenie ľudovej rozprávky, širšie ľudovej prózy, do čítania detí a mládeže nebolo jednoduché“ (strana 9), slovenské národnoobrodenecké generácie nepovažovali tento doklad ľudovej kultúry za vhodný pre deti. Keďže predstavovali vymyslené roz-

602 právky a bájky, v zajatí osvieteneckej túžby „ríšu bludov, povier borit“, ako básní Bohuslav Tablic, boli skôr pranierované, autorka ako príklad spomína Pavla Michalku a jeho dielo z roku 1802 *Rozhovory učiteľa so sedliakmi o škodlivosti povier panujúcich medzi pospolitým ľudom*. K tomu sa pripojila aj predstava školského moralizátorského poslania, ktoré podľa generácie slovenských romantikov ľudová rozprávka nedokázala vzhľadom na svoj charakter naplniť. M. Petříková ako jednu z kľúčových osobností spomína Adolfa Petra Zátureckého, ktorý, naopak, upozorňoval na „ľahkosť“ a „váživosť“ rozprávkových textov, avšak nie aby zdôraznil ich esteticko-etický rozmer, ale utilitárno-didaktické poslanie.

Štruktúra monografie sleduje diachroniu kľúčových textov, ktoré vedome využívajú ľudovú rozprávku na didaktické ciele vo vzdelávaní a výchove detí a mládeže. M. Petříková skúma *Čítanku alebo knihu k čítaniu pre mládež v školách slovenských v mestách a v dedinách* od Jána Kollára z roku 1825, ktorej zostavenie pokladá za vyvrcholenie osvietených pedagogických snáh. Nasledujú Kollárovo *Národné spievanky* vydané v rokoch 1834 a 1835. Z obdobia slovenského literárneho romantizmu (v kapitole *Štúrovská literatúra pre deti a mládež*, ktorej názov neodporuje snahám nevnímať slovenský romantizmus ako monolitný štúrovský celok, ale práve naopak dokladá, že vo vzťahu k chápaniu literatúry pre deti a mládež v slovenskom romantizme zohrával zásadnú rolu Štúrov program), skúma dva zväzky prvého slovenského časopisu pre deti *Zornička* (1846, 1847), vydávané Augustom Horislavom Škultétyom a Jonatanom Dobroslavom Čipkom, Škultétyho *Rečňovanky pre slovenské školy* (1850, 1855) a básnickú zbierku Juraja Slotu *Zrkadlo maličkých* (1847). Z matičného obdobia sa do autorkou sledovaného korpusu dostali *Slovenská čítanka* Emila Černého, vydaná v dvoch dieloch v rokoch 1864 a 1865, zbierka *Jarné kvety* (1863) Jána Levoslava Bellu, Andreja Černianskeho a Jána Kršáka a tiež zbierka *Malý rečník* (1873), ktorú zostavil František Otto Matzenauer.

Hoci autorka monografie explicitne neformuluje spôsob, na základe ktorého vytvorila korpus textového materiálu, dá sa vyčítať, že jej zrejme išlo o súbory, ktoré vedome tvorili texty zamerané na detského recipienta, aj keď ciele textov boli dobovo podmienené didaktickou funkciou – mali vzdelávať, vychovávať, moralizovať detského príjemcu. V istom zmysle mätúca je úvaha o ceste ľudovej rozprávky ako predumeleckého žánru v literatúre pre deti a mládež, keďže s kritériom ľudovosti pracuje predovšetkým „klasicistické obdobie“ zastúpené v monografii Kollárovou *Čítankou a Národnými spievankami*. Už v časopise *Zornička* skúma M. Petříková autorskú rozprávočku A. H. Škultétyho a ďalšie dva analyzované texty autorsky neidentifikuje. Ani pokiaľ ide o Škultétyho *Rečňovanku*, nezainteresovaný čitateľ sa nedozvie o pôvode skúmaných textov, v každom prípade zbierky *Zrkadlo maličkých*, *Jarné kvety* a *Malý rečník* sú autorské a Černého *Slovenská čítanka* tiež pracuje aj s autorskými textami. Z toho vyplýva, že pre textový výber M. Petrikovej bol primárny percipient, nie pôvodca.

Uvedené východiskové texty podrobila M. Petříková analýze, ktorej cieľom bolo identifikovať prítomnosť motívu smrti a existenciálneho zneistenia. Pracou tak nadväzuje na svoje predchádzajúce bádania a dopĺňa ich (*Metamorfózy rozprávky o smrti*, 2019; *Príbeh o smrti v recepcnom procese*, 2019; *Ľudová rozprávka o smrti*, 2018). V každej podkapitole používa rovnaký postup, výsledkom dôkladného poznania zdroja je abstrahovanie textov s prítomným motívom smrti, pričom ide primárne o analyticko-enumeratívny prístup identifikujúci texty s motívom smrti, ktorý je následne opísaný. V závere každej časti uvádza stručné zhrnutie zistení, ktoré má niekedy deskriptívny charakter (napríklad pri J. Kollárovi a E. Černom), občasne interpretačný a hodnotiaci (napríklad pri A. H. Škultétyom), v posledných dvoch častiach je záver viac zovšeobecnením ako zhrnutím zistení.

Cieľom práce je „systematizovať poznanie o vybraných textoch s motívom, témou či postavou smrti“ (strana 8), pričom M. Petříková

sa hlási k výsledkom doterajších literárnovedných skúmaní literatúry pre deti a mládež (Milena Šubrtová, Olga Kubeczková, Svatava Urbanová, Zuzana Stanislavová, Eva Pršová a iní). Potvrdzuje, že motív smrti sa „presadil v kľúčových literárnych dielach z kontextu slovenskej predumeleckej literatúry pre deti a mládež (1778 – 1918)“ (strana 98), ibaže aj záver celej monografie ostáva viac v enumeračnej rovine. Dá sa však vyčítať, že hoci sa v skúmaných pramenných materiáloch motív smrti objavuje, vzhľadom na zámer ich vzniku neprekvapuje, že plní práve mravoučnú funkciu. Modeluje sa ako prirodzená súčasť života, no početnejšie ako nástroj slúžiaci na výstrahu detskému prijímateľovi pred nevhodným správaním.

M. Petříková na bohatom materiálovom korpuse dokazuje, že motív, téma či postava smrti neboli detskému prijímateľovi neznáme. Často sa v umeleckej intencionálnej literatúre pre deti a mládež uvažuje o takzvanej detabuizácii smrti, neraz zjednodušujúco, že sa motív smrti kontroverzne a diskutabilne vradil aj do diel venovaných deťom. Svojou monografiou autorka pripomína, že s motívom smrti sa počítalo v literatúre pre deti a mládež aj v jej predumeleckej fáze, avšak s cieľom naplniť moralizujúce poslanie. Ak išlo o autorské texty, uvažujeme o vedomej štylizácii výchovného gesta.

Analýzy M. Petříkovej týkajúce sa textov s identifikovaným motívom, témou alebo postavou smrti či existenciálneho zneistenia vedú čitateľov aj k vlastným záverom. Jedným z tých mojich je, že v Kollárom zozbieranom korpuse, čiže práve v ľudovej próze, je tematizácia smrti prirodzenejšia, a teda aj umelecky presvedčivejšia, oslobodená od dikcie primárne vychovávať, či už ide o balady, historické alebo národné piesne, detské hry. Naopak, autorské texty uverejnené v *Zorničke* alebo *Rečňovanke* sa javia budované na princípe prečin – potrestanie – výstraha a ako uvádza aj M. Petříková, zdôrazňujú mravno-kresťanské hodnoty, naplňajú mravoučný cieľ. Z tohto kľúča sa vymyká Slotova zbierka. Hoci sa M. Petříková pri sumarizácii zistení o motíve smrti v predumeleckej litera-

túre obdobia slovenského romantizmu opiera o výrok Ondreja Sliackeho, že štúrovská literatúra pre deti a mládež „nachádza svoje ideovo-tematické zdroje v kresťanskom hodnotovom systéme a patriotizme“ (strana 67), predsa len pri čítaní vybraných textov Slotovej zbierky v jej monografii zisťujeme, že s motívom smrti pracuje J. Slota trochu inak ako A. H. Škultéty. Ak Škultétyho tvorba pre deti a mládež alebo ním podmienený výber textov pre deti a mládež (do *Zorničky* aj *Rečňovanky*) viac korešponduje s predstavou o funkcii literatúry pre deti a mládež, ako ju tlmočila Štúrova škola, J. Slota veršuje bez údernosti mravokárneho imperatívu o prirodzenosti smrti (báseň o bratovi smútiacom nad smrťou svojej sestry, báseň o chudobnej matke obávajúcej sa o život svojho dieťaťa, báseň o bolestnom outsiderskom postavení sirôt).

V súvislosti s matičným obdobím venuje M. Petříková pozornosť dvom častiam *Slovenskej čítanky* E. Černého. Už v úvode upozorňuje na skutočnosť, že čítanka signalizuje posun „v chápaní ľudovej slovesnosti, ktorá sa vradzovala do kontextu čítania detí a mládež“ a zároveň prináša texty generácie romantikov, ktoré možno chápať ako „esteticky účinný model tvorby pre školskú mládež“ (strana 11). Tvrdenia podporuje aj analýzou čítankových textov s motívom smrti, v ktorej sa oslabilo až vytratilo výchovná funkcia. Zrejme to súvisí aj s tým, že mnohé z textov zaradených do čítanky vskutku nevznikli ako texty pre deti a mládež, ale E. Černý ich do nej vybral z presvedčenia, že by ich vtedajšia mládež mala poznať. Ide o niektoré básne Jána Kalinčiaka, Andreja Sládkovičova, Daniela Licharda, Sama Chalupku, bájky Jonáša Záborského, ódy a žalospevy, ale aj prstonárodné povesti či porekadlá. Trojica autorov J. L. Bella, A. Černiansky a J. Kršák sa venovala veršovanej tvorbe pre mladšieho recipienta. V ich zbierke *Jarné kvety* sa však do básne pre mládež s motívom smrti opäť vrátili mravoučnosť a chápanie smrti ako Božieho trestu za previnenie. Ako píše M. Petříková, poplatná moralizátorskej funkcii s repertoárom náboženských hodnôt ostala aj

604 zbierka básní pre deti *Malý rečník* (strana 92). Z analýzy básní s motívom smrti však vidno, že nie vo všetkých je funkcia vychovávať a poučať primárna, konštatovanie však opäť platí predovšetkým pre ľudové texty a tiež pre texty, ktoré sa v zbierke očitli, ale sú známe už z prechádzajúcich výberov alebo tvorby, ako napríklad básne J. Slotu, J. Kalinčiaka či A. Sládkoviča.

Ak som na začiatku spoločne s M. Petrikovou konštatovala, že v literatúre pre deti a mládež v predumeleckom období sa stala kľúčovou didaktická funkcia, z autorkiných analýz skúmaných textov alebo jej poznámok k textom

vyplýva, že situácia nebola taká jednoznačná. Vďaka niektorým tvorcom alebo vďaka koncepcii zostavenia niektorých zbierok alebo čítaniek mala slovenská mládež možnosť stretnúť sa aj s textami umeleckejšie tematizujúcimi smrť. Samozrejme, aby toto konštatovanie získalo na váhe a zvýšilo povedomie o predumeleckej literatúre pre deti a mládež, je žiaduce venovať interpretačnú pozornosť predmetným textom. I tak je však monografia M. Petrikovej dôležitým kusom k poznaniu predumeleckej literatúry pre deti a mládež.

Mgr. Martina Kubealaková, PhD.
Katedra slovenskej literatúry a literárnej vedy
Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
E-mail: martina.kubealakova@umb.sk